

FIKHA GÖRE YASAMA: MECELLE-İ AHKÂM-I ADLIYYE ÖRNEĞİ

*Legislation According to Fiqh: Example of the Majalla al-Ahkam
al-Adliyyah*

Mustafa ÜNAL*

Öz

Yasama gücüne sahip olan irade emretme gücüne de sahiptir. Dolayısıyla egemenliği elinde bulundurmaktadır. Yasama yetkisi sayesinde ilk elden bir kanun yapılabilir, mevcut kanunlar değiştirilebilir veya kaldırılabilir. Fıkıh, egemenlik yetkisinin Allah Teâlâ'ya ait olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla mutlak anlamda yasama yetkisi de ona ait olacaktır. Allah Teâlâ'nın iradesi ve kontrolü ile yasama yetkisi, Resulullah (s.a.v.)'e de verilmiştir. Dolayısıyla fıkıh açısından kanun koyucu ifadesi ile doğrudan Allah Teâlâ ve Resulullah (s.a.v.) kastedilmektedir. Kur'ân ve Sünnet ile doğrudan düzenlenmemiş olan konularda ise içtihat yeterliliğine sahip olan fakihler meselelere çözüm üretmeye çalışarak sınırlı bir yasama yetkisine sahip olmuşlardır. Ülü'l-emre itaatın zorunluluğu ile devlet başkanının da halk üzerinde sınırlı bir yasama yetkisinin bulunduğu kabul edilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, mustafaunal@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3454-9694.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 24.10.2024.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 18.11.2024.

Atıf/Citation: Ünal, Mustafa. "Fıkıha Göre Yasama: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Örneği." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2024): 2328-2361.

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye devlet başkanının sınırlı yasama yetkisinden yararlanarak Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya koyulmuştur. Bu kanun metni hazırlanırken tamamı fakihlerden oluşan bir cemiyet oluşturulmuştur. Bu cemiyet Hanefi mezhebi içerisindeki görüşler doğrultusunda yasama faaliyetinde bulunarak bu kanun metnini hazırlamıştır. Hazırlanan kanun metninin, devlet başkanının tasdiki ile Osmanlı Devleti'nde uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Bu çalışmada Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin içeriği değil, bir yasama faaliyeti olarak mahiyeti inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Yasama, Mecelle, İctihat, Kanunlaştırma.

Abstract

The will that has the power of legislative authority also has the power to command. Therefore, it holds sovereignty. Thanks to the legislative power, a law can be made at first hand, existing laws can be changed or abolished. Fiqh accepts that the sovereign authority belongs to Allah (swt). Therefore, in an absolute sense, the legislative authority will also belong to Him. With the will and control of Allah (swt), the legislative authority has also been granted to the Messenger of Allah (saw). Therefore, when referring to the lawgiver from the perspective of jurisprudence, it directly means Allah (swt) and the Messenger of Allah (saw). In matters not directly regulated by the Qur'an and Sunnah, faqihs who possess the competence of ijtihad have gained a limited legislative authority by attempting to find solutions to issues. It has been accepted that the head of state has limited legislative authority over the people due to the necessity of obedience to Ulu'l-emr.

Majalla al-Ahkam al-Adliyyah was put into practice in the Ottoman Empire by taking advantage of the limited legislative power of the head of state. While the text of this law was being prepared, a society consisting entirely of faqihs was formed. This society prepared the text of this law by carrying out legislative activities in line with the views within the Hanafi sect. The text of the prepared law became mandatory to be implemented in the Ottoman Empire with the approval of the head of state. In this study, not the content of the Majalla al-Ahkam al-Adliyyah, but its nature as a legislative activity was examined.

Keywords: Fiqh, Legislation, Majalla, Ijtihad, Codification.

GİRİŞ

Yasama gücü, egemenliğin bir sembolüdür. Fıkıh literatüründe “el-Hakimiyye” ve “es-Siyâde” kavramları ile ifade edilen¹ egemenlik bir anlamıyla, ülkede yaşayan herkes ve her şey hakkında karar alabilmektir. Yasama yetkisini haiz olan irade emretme gücüne de sahip demektir. Dolayısıyla egemenliği elinde bulunduruyor demektir.² Yasama yetkisi kapsamında ilk elden kanun yapma, değiştirme, kaldırma ve karar alma yetkileri bulunmaktadır.³ Bir topluluk üzerinde bu yetkileri, yasama yetkisine sahip olan güç kullanabilecektir. İslâm dininde egemenlik Allah (c.c.)’e aittir. Dolayısıyla yasama yetkisi onundur.⁴ Onun iradesi ve kontrolü ile bu yetki Resulullah (s.a.v.)’e de tanınmıştır.⁵ Resulullah (s.a.v.) içtihat edilmesini tavsiye etmiş ve doğrudan Kur’ân ve Sünnet ile açıkça düzenlenmeyen konularda müçtehitlerin içtihat yoluyla yasama yetkisini kullanabileceğini göstermiştir.⁶ Ancak bu içtihatlar icmâ halini almadıkça yahut ülü’l-emr tarafından bağlayıcı hale getirilmedikçe bir başka bağlayıcı nitelikte

---

¹ Talip Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 77, 78.

² Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku: Genel Kısım* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), 673.

³ Mustafa Avcı, Mehmet Aykanat, ve İbrahim Ülker, *Hukuk Başlangıcı ve Metodolojisi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 118; Anayurt, *Anayasa Hukuku*, 689, 690; Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Dersleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), 646; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (Bursa: Ekin Yayınları, 2018), 351-58; Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), 193; Haluk Hadi Sümer, *Hukuka Giriş Kavramlar & Kurumlar* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), 118; Türcan, *Egemenlik Unsuru*, 168-70.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahatı Fikiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), 1/14 (No. 10); Mehmet Âkif Aydın, “Anayasa,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 159; Saffet Köse, “İslâm’da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri,” *İLAM Araştırma Dergisi* 1, no. 2 (1996): 17; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 189-91; Remzi Akyel, “İslam Hukukunda Yasama Yoluyla Hakikat Dayatmasının İmkânı Meselesi,” *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, no. 17 (2023): 280; Türcan, *Egemenlik Unsuru*, 172.

⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/14 (No. 10); Ahmet Akgündüz, “Hâkim,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 183.

⁶ es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunen* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, t.y.), Akdiye, 11; Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sunen* (Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1998), Ahkâm, 3.

olmayacaktır. Ülü'l-emre itaatin gerekliliği ile de devlet başkanına yasama bu yetki tanınmıştır.⁷ Ancak müçtehitlerin ve devlet başkanının yetkisi bağlı ve sınırlı bir yetkidir.⁸

Fıkıh, kendi kaynakları ve metotları doğrultusunda yasama faaliyetinin nasıl olacağını göstermiştir. Fıkıh usulü ilmi bu faaliyetin nasıl yerine getirileceğini ortaya koymuştur. Yasama faaliyeti ile geniş bir fıkıh literatürü oluşmuştur. Bu fıkıh literatürü zamanla belirli kitaplar içerisinde toplanmış ve kanun haline getirilmiştir. Bu çalışmada da İslâm dininde yasama yetkisinin kime ait olduğu, yasama faaliyetinin nasıl gerçekleştirildiği, yasamanın tarihi gelişimi ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin bir yasama faaliyeti olarak mahiyeti incelenmiştir.

I. FIKHA GÖRE YASAMA YETKİSİ SAHİBİ

A. Allah Teâlâ

Fıkha göre yasama yetkisi öncelikli olarak "Şârî Mübin" olan Allah (c.c.)'e aittir.⁹ Kur'ân-ı Kerim'de bu durum açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu duruma şu ayetler örnek olarak gösterilebilir:

*"Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!"*¹⁰

"Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün

⁷ Nisâ, 4/59.

⁸ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 189.

⁹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/14 (No. 10); Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 57; Aydın, "Anayasa," 159; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 189-91; Türcan, *Egemenlik Unsuru*, 175; Köse, "İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri," 17; İzzet Sargın, *İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları* Yayınlanmamış Doktora Tezi (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 168; İbrahim Yılmaz, *İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 320; Akyel, "Hakikat Dayatmasının İmkânı," 280; Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Ülü'l-Emrin Yetki ve Tasarrufları* (Malatya: İksad Yayınları, 2022), 46.

¹⁰ A'râf, 7/3.

yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.”¹¹

“O diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O halde sadece Allah'a itaat ederek (samimi olarak) O'na ibadet edin. Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur.”¹²

“Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹³

“De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım.””¹⁴

“(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.”¹⁵

Örnek olarak gösterilen bu ayetlerde Allah (c.c.) için Rab ve Melik kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Allah (c.c.)'ün kendisini bu şekilde tanıttığı ayetlerde yaratmış oldukları üzerindeki yasama yetkisinin vurgulandığı görülmektedir. Nitekim yukarıda belirtilen son ayetteki Rab kavramı hakkında Adıyy b. Hâtım (r.a.), Resulullah (s.a.v.)'e soru sorduğunda ona, hahamların ve rahiplerin helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram saymanın Allah (c.c.)'ten başkasını rab olarak kabul etmek anlamına geldiğini Resulullah (s.a.v.) açıklamıştır.¹⁶

¹¹ A'râf, 7/54; Benzer ayetler için bkz. Zümer, 39/6; Fâtır, 35/13.

¹² Mü'min, 40/65.

¹³ Câsiye, 45/37; Benzer ayetler için bkz. Meryem, 19/65; Müzzemmil, 73/9.

¹⁴ Nâs, 114/1-6.

¹⁵ Tevbe, 9/31.

¹⁶ Tirmizi, "Tefsîrü'l-Kur'ân," 10.

B. Resulullah (s.a.v.)

Allah'ın (c.c.) indirmiş olduğu vahyi tebliğ etmiş olan Resulullah (s.a.v.)'in de Şârî ünvanı bulunmaktadır.¹⁷ Onun yasama yetkisi Allah (c.c.)'ün iradesine ve kontrolüne tabidir.¹⁸ Resulullah (s.a.v.)'in yasama yetkisinin bulunduğu doğrudan Kur'ân-ı Kerim'den anlaşılmaktadır. Bu duruma yönelik şu ayetler örnek gösterilebilir:

*“Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*¹⁹

*“O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.”*²⁰

*“Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşırlar.”*²¹

*“İşte bu (hükümler) Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır.”*²²

*“Öyleyse Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir.”*²³

¹⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/14 (No. 10); Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, 57; Abdulvahhâb Hallaf, *İlk Dönem İslâm Hukuku Yasama, Yargı ve Yürütme*, çev. Abdülhadi Timurtaş (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 12; Yılmaz, *Mubahı Sınırlandırma*, 320.

¹⁸ Hallaf, *Yasama, Yargı ve Yürütme*, 12; Akgündüz, “Hâkim,” 183.

¹⁹ A'râf, 7/157.

²⁰ Necm, 53/3, 4.

²¹ Tevbe, 9/29.

²² Nisâ, 4/13; Benzer ayetler için bkz. Nisâ, 4/14, 69; Nûr, 24/52; Ahzâb, 33/70; Muhammed, 47/33; Fetih, 47/17; Nisâ, 4/80.

²³ Mâide, 5/92; Benzer ayetler için bkz. Nûr, 24/54; Tegâbü'n, 64/12; Enfâl, 8/20; Enfâl, 8/24.

“Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”²⁴

C. Müçtehitler

Allah (c.c.) ve Resulullah (s.a.v.) tarafından, bir sonraki başlıkta işleneceği üzere, bütün meseleler hakkında müstakil hükümler koyulmamıştır. Müslümanların arasında ortaya çıkan yeni durumlar için yasama faaliyeti yapılması bir ihtiyaç olarak hep devam etmiştir. Resulullah (s.a.v.) doğrudan Kitap ve Sünnet ile düzenlenmemiş konularda içtihat yapılmasını kendisi tasvip etmiştir.²⁵ Sahabeye Kitap ve Sünnet doğrultusunda içtihat melekesini kazandırmıştır.²⁶ Dolayısıyla külli anlamda yasama yetkisinin Allah (c.c.) ve Resulullah (s.a.v.)'e ait olduğu ifade edilirken, ilahi iradenin açılımı ve keşfi niteliğindeki ayrıntılara yönelik hüküm çıkarma yetkisi müçtehitlere aittir.²⁷ Buna “vaz'i teşri'” de denilmiştir.²⁸ İlmî seviyelerine göre farklı şekilde tasnif edilmiş²⁹ olmasına rağmen genel itibariyle Müçtehit, “delillerinden hareketle herhangi bir konuyla ilgili dini hükmü ortaya koyabilme yeteneğine sahip olan kimse”³⁰ olarak

²⁴ Ahzâb, 35/33.

²⁵ Ebû Dâvûd, “Akdiye,” 11; Tirmizî, “Ahkâm,” 3.

²⁶ Hallaf, *Yasama, Yargı ve Yürütme*, 41-43; İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 418; Muammer Vural, “Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi),” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2015): 343.

²⁷ Said Halim Paşa, *İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1987), 64; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 161, 189.

²⁸ Akyel, “Hakikat Dayatmasının İmkanı,” 285.

²⁹ Ayrıntı için bkz. Muḥammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Ḥuseynî ed-Dımeşkî İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ulâ'd-Durri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/77; Hayreddin Karaman, “Fakih,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 127; H. Yunus Apaydın, “İctihad,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 437 vd.; Hasan Özer, “İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri,” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009): 363, 366.

³⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 14.

tanımlanmıştır. Müçtehitlerin nasları yorumlayarak hüküm çıkarması ile fıkıh gelişmiş ve tedvin edilmiştir. Bu özelliğinden ötürü fıkıh, hukukçular hukuku olarak da nitelendirilmiştir.³¹ Dolayısıyla yasama yetkisi içtihat etme yeterliliğine sahip tüm fakihlere ait olup siyasi iktidardan bağımsızdır. Bu durum fıkıhın bir devletin güdümünde olmayan, evrensel ve sürekli bir hukuk sistemi olmasını da sağlamıştır.³² Müçtehitlerin koymuş olduğu kurallar naslara aykırılık taşıyamaz. Bundan dolayı müçtehitlerin yetkisi esas itibariyle bağlı bir yetki olup, gerçek anlamda bir yasa koyucu olmayı ifade etmez.³³

D. Devlet Başkanı

Devlet başkanı halk üzerindeki velayet yetkisini yine halktan almaktadır. İslâm dininde, Allah (c.c.) tarafından gönderilmiş kutsal bir devlet başkanı anlayışı mevcut değildir. Devlet başkanı halkın vekili, elçisi konumundadır.³⁴ Ancak bu durum, onun meşruiyetinin tek kaynağının halk olduğu ve dilediği şekilde yasama faaliyetinde bulunabileceği anlamına gelmez. Devlet başkanına itaat edilebilmesi için öncelikle kendisinin fıkıhın genel ilkelerine ve maslahata uygun hareket etmesi gerekmektedir.³⁵ Nitekim bu durum “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ülü’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*”³⁶ şeklindeki ayet ile doğrudan Kur’ân’da belirtilmiştir. Resulullah (s.a.v.) de mâsiyetle emretmediği müddetçe devlet başkanının emrine uyulması

³¹ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 117, 118; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 63; Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslam Hukuku* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 37; Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 209.

³² Avcı, *Hukuk Tarihi*, 118; Yaman ve Çalış, *İslam Hukuku*, 37.

³³ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 189.

³⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 8/249 (No. 113); Said Halim Paşa, *İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*, 68; Talip Türcan, “Şûra,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 234; Türcan, *Egemenlik Unsuru*, 139, 140.

³⁵ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 160, 161; Türcan, “Şûra,” 234; Türcan, *Egemenlik Unsuru*, 140, 141.

³⁶ Nisâ, 4/59.

gerektiğini eğer mâsiyetle emrederse onun emrine itaat edilmemesi gerektiğini buyurmuştur.³⁷ Devlet başkanı için öngörülen sınırlamalar, aslında bu makamın gerçek anlamda yasa koyucu sıfatını haiz olmadığını, bağlı bir yetkinin mevcut olduğunu göstermektedir.³⁸

Devlet başkanı yasama yetkisi kapsamında naslarda açık hüküm bulunan durumlarda yalnızca bu hükümleri tedvin edebilir, naslarda açık hüküm bulunmayan durumlarda mevcut içtihatlar arasında tercihte bulunabileceği gibi yeni bir içtihat da bulunabilir.³⁹ Son olarak da sürekli değişime açık alanlarda naslardan kaynaklanan herhangi bir içtihat bulunulmadığında, devlet başkanı kamunun maslahatı gereğince kanun koyabilir.⁴⁰ Tüm bu durumlarda devlet başkanının aynı zamanda içtihat ehliyetine sahip olması gerektiği unutulmamalıdır.⁴¹ Aksi takdirde devlet başkanı salt olarak kendisi yasama faaliyetinde bulunamayacaktır. Osmanlı Devleti'nde devlet başkanının müçtehit olmaması halinde kanun yapılırken ilmiye sınıfından olan nişancı ve şeyhülislam rol verilerek yasama faaliyetinde devlet başkanı sınırlandırılıyordu. Nişancı kanun taslağını hazırladıktan sonra şeyhülislam kontrol ediyordu. Daha sonra içerisinde kazaskerin yer aldığı Divan-ı Hümayun'da bu taslak görüşülüyor ve ancak kabul edildikten sonra padişah tarafından onaylanarak yürürlüğü

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh* (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), Ahkâm, 4; Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim, *Şâhîhu Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs'î'l-Arabî, 1374/1955), İmâre, 39.

³⁸ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 189.

³⁹ Hz. Ömer (r.a.)'ın içtihatlarının naslara aykırı olduğu iddiasından yola çıkarak bu hususta farklı değerlendirmeler yapılsa da bu husus ahkâmın değişmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 7 (2006): 15-48.

⁴⁰ Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/15-18; Aydın, "Anayasa," 159; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 191, 192; Halil İnalçık, "Kanun (Malî Yönetim ve Kamu Yönetimi)," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 325; Muammer Vural, "Yasama Kavramı ve Yetkisi Açısından Pozitif Hukuk ile İslâm Hukuku Arasında Bir Mukayese," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 36 (2011): 188, 189; Dokgöz, *Ulû'l-Emrin Yetki ve Tasarrufları*, 50, 51.

⁴¹ Muhammed Faruk Nebhan, *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980), 372, 373.

konuluyordu. Bu şekilde, içtihat yeterliliğine sahip olmayan bir padişahın yasama faaliyetini tek başına yürütmesinin önüne geçilmiş oluyordu.⁴²

Devlet başkanının bir içtihadı kanunlaştırmasının halk için bağlayıcı olduğu ifade edilmiştir.⁴³ Devlet başkanının içtihadının kanunlaştırılmaması durumunda müçtehit olan hakimler açısından bağlayıcı olmayacaktır. Esas olan müçtehit olan hakimin kendi içtihadına göre hükmetmesi olduğu için, hakim kendi içtihadı dışında hüküm veremeyecektir. Bununla birlikte devlet başkanının içtihadının kanunlaşması durumunda, artık bu içtihat herkes açısından bağlayıcı olacak ve devlet başkanının bağlayıcı yasama yetkisinden bahsedilecektir.⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde devlet başkanının ülü'l-emr sıfatının bulunmasından dolayı kadıların tamamını bağlayıcı nitelikte düzenlemeler yapabileceği öngörülmüş ve 16. yüzyıldan itibaren bu doğrultuda faaliyetler yapılmıştır.⁴⁵

II. FIKHA GÖRE YASAMA FAALİYETİ

Fıkha göre yasama faaliyetini Kur'ân ve Sünnet hükümleri ile icmâin tedvini ve içtihatlar oluşturmaktadır. Yasa yapılırken değerlendirilecek olan kaynaklar ve uygulanacak olan yöntemler, bu çalışmanın konu kapsamı bakımından ayrıntılı olarak incelenmeyecek olup, tanım düzeyinde bilgiler verilerek türlerine değinilecektir.

A. Kitap ve Sünnet

Kitap, Resulullah (s.a.v.)'e indirilmiş, ondan da bizlere tevatür yoluyla ulaşılmış olan, mushafın iki kapağı arasında bulunup, kıraati ile ibadet edilen son

---

⁴² Avcı, *Hukuk Tarihi*, 212, 235, 236.

⁴³ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/18; Nebhan, *Anayasa ve İdare*, 148, 149, 372.

⁴⁴ Talip Türcan, "İslâm Hukukunda Yasamanın Yargı Yoluyla Denetlenmesi," *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (Prof. Dr. Hayreddin Karaman'a Armağan) (2004): 152, 153.

⁴⁵ M. Âkif Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, no. 1 (2006): 15, 16; Dokgöz, *Ülü'l-Emrin Yetki ve Tasarrufları*, 55, 56.

ilahi metin olan Kur'ân-ı Kerim'dir. Kitap fıkhnın ana kaynağıdır.⁴⁶ Resulullah (s.a.v.)'in sözleri, kasdi fiilleri ve takrirler fıkhnın ikinci asıl kaynağı olan sünneti oluşturmaktadır.⁴⁷ Kitap ile birlikte Sünnet bütün delillerin kaynağı olarak aslî'l-asl şeklinde isimlendirilmiştir.⁴⁸ Kitap ve Sünnet'te açık bir hüküm bulunduğu müddetçe bu hüküm geçerli olacağı için gerçek anlamda yasa koyucu olan Allah (c.c.) ve Resulullah (s.a.v.)'in yasama faaliyeti buradaki hükümlerin yürürlükte olması ile gerçekleşmiş olmaktadır. Kitap ve Sünnet ile düzenlenmiş bir alanda müçtehitler herhangi bir içtihadta bulunamayacakları⁴⁹ gibi devlet başkanı da yalnızca tedvin faaliyetinde bulunabilecektir.⁵⁰

B. İcmâ

İcmâ, "müçtehitlerin, Resulullah (s.a.v.)'in vefatından sonraki, herhangi bir asırda, şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri, fikir birliğine varmaları"⁵¹ olarak

⁴⁶ Muhammed b. Aħmed b. Ebî Sehl Şemsul-eimme es-Seraħsî, *Uşûlus-Seraħsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973), 1/279; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/44 (No. 221); Muhammed Ebû Zehra, *Uşûlü'l-Fıkh* (Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.), 76-80 (No.81-83); Vehbe Zuhaylî, *Fıkh Usûlü*, çev. Ahmet Efe (İstanbul: Risale Yayınevi, 2018), 23, 24, 26; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Muhammed Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 2/577 (No. 1126); Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Uşûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 63; Hayreddin Karaman, *Fıkh Usûlü: (İslâm hukûkunun kaynakları, metodu ve felsefesi)* (İstanbul: Ensar, 2013), 93; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 79; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 120.

⁴⁷ Ebû Zehra, *Uşûlü'l-Fıkh*, 105 (No. 94); Zuhaylî, *Fıkh Usûlü*, 37, 41; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/585, 586 (No. 1134); Yusuf Karadâvi, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Yunus Araz (İstanbul: Nida Yayınları, 2019), 63; Şâban, *Uşûlü'l-Fıkh*, 92-93; Karaman, *Fıkh usûlü*, 99; Murteza Bedir, "Sünnet," *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 150; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 83; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 124.

⁴⁸ Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle* (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993), 79.

⁴⁹ Mecelle, m. 14; H. Yunus Apaydın, "Nas," *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 391; Yılmaz, *Mubahı Sınırlandırma*, 320, 321.

⁵⁰ Aydın, "Anayasa," 159; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 191, 192; Sargın, "Devlet," 168; Vural, "Yasama Kavramı," 188.

⁵¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/163 (No. 441); Ebû Zehra, *Uşûlü'l-Fıkh*, 197, 198 (No. 199, 200); Zuhaylî, *Fıkh Usûlü*, 49, 50; Şâban, *Uşûlü'l-Fıkh*, 136, 137; Dönmez, "İcmâ," 417; Karaman, *Fıkh usûlü*, 105; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 126.

tanımlanmıştır. İcmâ yoluyla bir hükme ulaşıldığı takdirde bütün Müslümanlar açısından bu hüküm bağlayıcı hale gelir.⁵² Dolayısıyla üzerine icmâ olan bir mesele hakkında daha sonra gelen müçtehitler herhangi bir içtihatta bulunamayacağı gibi devlet başkanı da herhangi bir yasama faaliyetinde bulunamayacak ancak tedvin yapabilecektir. Bu durum sarih icmâ açısından geçerli olmakla birlikte sükûtî icmân kesin bir hüküm niteliğinde bağlayıcı olup olmayacağı hususu tartışmalıdır.⁵³

C. İçtihat

Kitap, Sünnet ve icmâ yoluyla açık bir şekilde düzenlenmemiş bir hususta, müçtehitler farklı yöntemlerle içtihatta bulunabilir, fer'î delillere başvurabilirler. İçtihatta bulunurken kullanılan yöntemler genel itibariyle kıyas, istishan, istislah, istishab ve sedd-i zerâi başlıkları altında incelenirken fer'î deliller sahabî kavli, önceki şeriatlar ve örf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kıyas, *“asıldaki hükmün yani hakkında delil bulunan bir meselenin hükmünün, hakkında delil bulunmamakla birlikte aralarında benzerlik, ortak özellik bulunan başka bir meseleye uygulanması”*⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. Hakkında hüküm bulunmayan bir meseleye dair hükmün belirlenmesi açısından yasama faaliyeti yapılırken kullanılan en temel yöntem kıyastır. Öyle ki İmam Şafîî, kıyas ile içtihadı eş anlamlı olarak kullanmıştır.⁵⁵

İstihsân, *“icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak, müçtehidin, o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk*

⁵² Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/166 (No. 448); Zuhaylî, *Fıkıh Usûlü*, 54; Wael B. Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 46; Yılmaz, *Mubahı Sınırlandırma*, 322.

⁵³ Ayrın için bkz. Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, 205-207 (No. 204-206); Şâban, *Usûlü'l-Fıkıh*, 139, 145; Dönmez, “İcmâ,” 425, 426.

⁵⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/171 (No. 459); Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, 218 (No. 217); Zuhaylî, *Fıkıh Usûlü*, 60; Şâban, *Usûlü'l-Fıkıh*, 165; Karaman, *Fıkıh usûlü*, 109; H. Yunus Apaydın, “Kıyas (Fıkıh),” *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 529.

⁵⁵ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Rişâle* (Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladüh, 1938), 477.

hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ile hukukun amacına daha uygun bulunduğu başka bir hüküm vermesi”⁵⁶ olarak tanımlanmıştır.

İstislah, “*Kitap ve Sünnet ile hükmü açıklanmamış olan ve kıyas metodunun da kullanılmadığı fihhi bir meselenin hükmünün, şer’î olarak itibar edilebilecek özellikteki maslahatlar doğrultusunda tayin edilmesi”⁵⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Müçtehitlerin ve devlet başkanının içtihatlarında maslahata uygun hareket etmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır.⁵⁸*

İstishab, “*bir hükmün varlığının veya yokluğunun devamına yönelik olarak daha önceden bilinen bir durumun değişikliğe uğradığına veya ortadan kalktığına dair bir delil bulunmadığı müddetçe, daha sonrasında da aynı şekilde devam ettiğine hükmedilmesi”⁵⁹ şeklinde tanımlanmıştır. İstishab yöntemi, mevcut durumun değişmediğine yönelik kullanılabilirken yeni bir durum ortaya çıkarmaya yönelik kullanılmayacaktır.⁶⁰*

Sedd-i Zerâi, “*kendi başına mubah olan bir filin şer’an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanması”⁶¹ şeklinde tanımlanmıştır.*

⁵⁶ Serahsî, *Uşûlu s-Serahsî*, 2/200; Ebû Zehra, *Usûlü’l-Fıkh*, 262 (No. 253); Zuhaylî, *Fıkh Usûlü*, 93; Şâban, *Usûlü’l-Fıkh*, 239; Ali Bardakoğlu, “İstihsan,” *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 339; Karaman, *Fıkh usûlü*, 137.

⁵⁷ Ebû Zehra, *Usûlü’l-Fıkh*, 279 (No. 269); Zuhaylî, *Fıkh Usûlü*, 100; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 100; Şükrü Özen, “İstislâh,” *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 383.

⁵⁸ Mecelle, m. 58: “Ra’iyye ya’ni teb’ a üzerine tasarruf maslahata menuttur.”

⁵⁹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/195 (No. 498); Ebû Zehra, *Usûlü’l-Fıkh*, 295, 296 (No. 283); Zuhaylî, *Fıkh Usûlü*, 100; Şâban, *Usûlü’l-Fıkh*, 289; Ali Bardakoğlu, “İstishâb,” *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 376; Karaman, *Fıkh usûlü*, 138; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 103; Mustafa Kelebek, “İslam Hukukunda İstishâb Delili ve Uygulamadaki Yeri,” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999): 417.

⁶⁰ Karaman, *Fıkh usûlü*, 138; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 140; Ahmet Akman, “İstishâb (Serahsî Özelinde Usûl-Fürû’ Karşılaştırması),” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 32 (2018): 110.

⁶¹ Ebû Zehra, *Usûlü’l-Fıkh*, 287, 288 (No. 278); Şâban, *Usûlü’l-Fıkh*, 269; İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i Zerâi,” *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 277; Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Zerâyi’ ve Uygulaması,” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006): 210, 211.

Sahabî kavli, fer'î bir delil olarak yasama faaliyetini etkilermiştir. Sahabenin şer'î bir konuda ittifak etmesi durumunda icmâ gerçekleşmiş olacağından dolayı buna uymak gerekir. Akıl ile kavranamayan meselelerle ilgili hükümleri sahabenin Resulullah (s.a.v.)'den duymuş olma ihtimali bulunduğu için bu durumlarda sahabe kavli delil değeri taşımaktadır. Bir sahabenin görüşünün bir başka sahabenin görüşü ile çelişmesi durumunda ise, birinin görüşü tercih edildiği takdirde diğerine muhalefet edilmiş olacağından ötürü böyle bir durumda sahabe kavline uymak zorunlu olarak görülmemektedir.⁶² Bununla birlikte Ebu Hanife böyle bir durumda sahabe görüşlerinden birinin tercih edileceğini belirtmiştir.⁶³

Tüm peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları din aynı dindir ancak şeriatlar farklıdır.⁶⁴ Resulullah (s.a.v.)'in tebliği ile birlikte daha önceki şeriatlar ilga edilmiştir.⁶⁵ Bununla birlikte bu şeriatların fikhî açıdan kaynak değeri taşıyıp taşımadığı hususu tartışmalıdır. Önceki şeriatlar bakımından, Kitap ve Sünnet'te yer almayan hususlar delil değeri taşımamaktadır. Kitap ve Sünnet'te yer alanlardan yürürlükten kaldırıldığı bilinenler bağlayıcı değildir, kaynak teşkil etmezler. Kitap ve Sünnet'te geçerli olduğu bildirilenler bağlayıcıdır, kaynak değeri taşırlar. Bununla birlikte Kitap ve Sünnet'te bulunmakla birlikte geçerli olduğuna ya da kaldırıldığına yönelik bir delil bulunmayan hükümler açısından fakihler bakımından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu tür hükümlerin kaynak değeri olduğunu söyleyenler de söylemeyenler de bulunmaktadır.⁶⁶

⁶² Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, 213, 214 (No. 212, 213); Karaman, *Fıkıh usûlü*, 142; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 135; H. Yunus Apaydın, "Sahâbî Kavli," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 500, 501.

⁶³ Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, 215 (No. 214); Apaydın, "Sahâbî Kavli," 500.

⁶⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/14 (No. 10); Hallaf, *Yasama, Yargı ve Yürütme*, 105, 106; Yaman ve Çalış, *İslam Hukuku*, 135, 136.

⁶⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/195 (No. 497).

⁶⁶ Bilmen, 1/195 (No. 497); Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, 305-307 (No. 291-293); Zuhaylî, *Fıkıh Usûlü*, 109-12; Şâban, *Usûlü'l-Fıkıh*, 277-80; İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 15; Karaman, *Fıkıh usûlü*, 143; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 137.

Örf, “aklî olarak incelenerek vicdanlarda yer bulmuş olan ve selîm tabiat sahiplerince uygun bulunmuş olan söz, fiil ve eylemler”⁶⁷ olarak tanımlanmıştır. Yasama faaliyeti çerçevesinde örfü büyük önem verilmiştir. “Âdet muhakkemdir”⁶⁸ şeklinde külli bir kâide ile örfün önemi açıkça ortaya konmuştur. Müçtehitler, Kitap ve Sünnet ile çelişmeyip, toplumun faydasına olan örfü almışlar, kısmen faydasına kısmen zararına olan örfü ıslah ederek almışlar, insanın fıtratına ve akla aykırı olan örfü ise terk etmişlerdir.⁶⁹

Mezhep birikimini hiyerarşik bir biçimde değerlendirerek, nasların ve diğer delillerin yanında bu birikime de dayanarak içtihatla bulunma yöntemi tahrîc olarak ifade edilmektedir. Bu yöntem bir mezhep içerisinde, o mezhebin usulü doğrultusunda, mezhep birikiminin hüküm elde edilirken değerlendirmeye esas alınmasını kapsamına almaktadır.⁷⁰ Bu şekilde içtihatla bulunabilme yeterliliğine sahip olan fakihler ashabü't-tahrîc olarak nitelendirilmişlerdir. Bu fakihler doğrudan Kur'ân ve Sünnet'ten kendi metotları doğrultusunda değil, mezhep imamının ve mezhebin önde gelen müçtehitlerinin görüşleri ve metotlarını esas alarak hüküm çıkarırlar.⁷¹

Mezhep içi içtihat metodu olarak tercih, “belirli bir meselenin hükmü ile ilgili mezhep içerisindeki çeşitli kavil ve ihtilaflardan daha ağır basanı, üstün olanı belirlemek” şeklinde tanımlanmıştır.⁷² Bu şekilde tercih ehliyetine sahip olan fakihler için ashabü't-tercih ifadesi kullanılmıştır. Bu fakihler doğrudan naslardan yola çıkarak

⁶⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/197 (502); İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 88; Hayreddin Karaman, “Âdet,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 370.

⁶⁸ Mecelle, m. 36.

⁶⁹ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 104.

⁷⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/314 (No. 4); Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, 397; Tuncay Başoğlu, “Tahrîc,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 420, 421.

⁷¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/314 (No. 5); M. Esat Kılıçer, “Ashâbü't-Tahrîc,” İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 470.

⁷² Seyit Mehmet Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 36; Tercih daha geniş bir muhtevayı ifade ettiğine dair bir tanım için bkz. Eyyüp Said Kaya, “Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl,” Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 39.

bir içtihatla bulunamayıp, mezhep içerisindeki mevcut görüşlerden tercihe şayan olanı seçebilmektedirler.⁷³ Fakihler tercihte bulunurken naslara uygunluk, kıyas, maslahat, örf, fesad-ı zaman, ihtiyat, aynı görüşte olanların sayıca çokluğu gibi sebeplerle hareket etmektedirler.⁷⁴

İçtihat faaliyeti sahabe döneminde daha çok şura yoluyla toplu içtihat şeklinde gerçekleştiriliyordu. Fakihlerin farklı bölgelere dağılımları, ulaşımın zorluğu gibi nedenlerden ötürü, ilerleyen süreçte bireysel içtihat daha çok ön plana çıkmıştır.⁷⁵

III. FIKHA GÖRE YASAMANIN TARİHİ GELİŞİMİ

Fıkıh müçtehitlerin içtihatları ile gelişmiştir. İçtihat içtihadı nakz etmeyeceği⁷⁶ için bu içtihatlar doğrudan bağlayıcı bir hüviyet arz etmemiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere müçtehit olan bir devlet başkanının halka bir içtihadın uygulanmasını emretmesi yahut müçtehitlerin içtihatlarından tercihte bulunarak tüm halk için ilgili içtihadın uygulanması yönünde emir buyurması ile ancak içtihatların bağlayıcı bir nitelik kazanacağı ifade edilmiştir.⁷⁷ Bu bakımdan devlet başkanlarının tüm ülke üzerine uygulanmak üzere bazı tedvin girişimleri olmuştur. Bunlardan ilki İmam Mâlik'in Muvatta' isimli eseri üzerinde olmuştur. Abbasi Halifesi Cafer el-Mansur ile daha sonra Mehdi-Billah ve Harunürreşid, İmam Mâlik'in hadislerin yanında Medine halkının uygulamasını, sahabe görüşlerini ve tabiin fetvalarını içeren bu çalışmasını çoğaltarak ülkenin her yanına gönderip hukuki uygulamalarda bu eserin esas alınmasını istemişlerdir.⁷⁸

⁷³ Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, 397; M. Esat Kılıçer, "Ashâbü't-Tercih," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 471.

⁷⁴ Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, 397; Kaya, "Fıkî İstidlâl," 255-63; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 73-92; Kılıçer, "Ashâbü't-Tercih," 471.

⁷⁵ Hallaf, *Yasama, Yargı ve Yürütme*, 46, 47.

⁷⁶ Mecelle, m. 16.

⁷⁷ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/18; Nebhan, *Anayasa ve İdare*, 148, 149, 372.

⁷⁸ M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta'," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 414; Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, 58, 59; Aydın, "Kanun Hukuku," 12; Dokgöz, *Ullü'l-Emrin Yetki ve Tasarrufları*, 54; Zeki Koçak, "Hukuk Tekniği Açısından Mecelle'ye

Ancak İmam Mâlik kendisinin bütün hadisleri toplamış olmadığı, İslâm dünyasının farklı bölgelerine dağılmış olan sahabenin Resulullah (s.a.v.)'den öğrenmiş oldukları farklı uygulamaların bulunduğu gibi gerekçelerle bu girişimi reddetmiş, halifeleri bu düşüncelerinden döndürmüştür.⁷⁹

Devlet başkanının kadıları bir mezhep doğrultusunda ataması, uygulanacak hükümlerin sınırlandırılması açısından devletin hukuku etkilemesinin ilk adımı olarak görülmüştür.⁸⁰ Bu durum kısmi bir yasama faaliyeti olarak ifade edilebilir.

Nizâmülmülk'in tavsiyesi neticesinde Mesâil-i Melikşah olarak bilinen bir mecelle, Selçuklu Devleti'nde bağlayıcı bir metin olarak uygulanmıştır.⁸¹ H. 8/M. 14. Yüzyılda Hindistanlı Hanefi fakihlerinden olan Âlim b. Alâ, el-Hidâye'yi örnek olarak düzenlediği ve mezhep dışındaki görüşlere yer vermediği, Tatar Han'a takdim etmiş olduğu Fetâvâ Tatarhaniyye'yi telif etmiştir. Delhi sultanlarından III. Firuz Şah Tuğluk döneminde yazılan eser resmi bir tedvin halini almamıştır.⁸² H. 11/ M. 17. Yüzyılda Babürlü bir hükümdar olan Evrengzib Alemgir'in emri ile Hanefî mezhebi dışındaki görüşlere yer vermeyip el-Hidâye örnek alınarak Fetâvâ'l-Hindiyye ve Fetâvâ'l-Alemgiriyye olarak bilinen bir eser hazırlanmıştır. Şeyh Nizam'ın başında olduğu bir komisyon tarafında hazırlanan eser, Hindistan İngiliz hakimiyetine girene kadar uygulanan en önemli eser olmuştur. Her ne kadar resmi bir otoritenin öncülüğünde hazırlansa da eser, ilmi bir tedvin mahiyetinde kalmış olup resmi bir statü kazanmamış ve doğrudan meselelere uygulanacak düzenlemeler niteliğinde olmayıp, muteber bir bilgi kaynağı olarak

---

Yapılan Eleştiriler ve Değerlendirilmesi," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, no. 2 (2015): 30.

⁷⁹ Kandemir, "el-Muvatta'," 414; Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, 59; Aydın, "Kanun Hukuku," 12; Mehmet Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kanunlaştırma Çalışmaları* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2015), 81; Dokgöz, *Ullü'l-Emrin Yetki ve Tasarrufları*, 54.

⁸⁰ Aydın, "Kanun Hukuku," 13.

⁸¹ Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 83.

⁸² Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2017), 59; Ferhat Koca, "el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye," *İç. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 446; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 83, 84.

değerlendirilmiştir.⁸³ Dulkadiroğulları, Akkoyunlular, Memlükler ve Anadolu Beylikleri'nde farklı bağlayıcı nitelikte kanun metinleri hazırlanmış ancak bunlar özellikle ehl-i örfe ceza ve vergi hukukuna düzenlemeleri ihtiva etmiş olup, hukukun bütün alanlarını kapsayıcı mahiyette olmamıştır.⁸⁴

Osmanlı Devleti'nde, medreselerde ders kitabı olarak okutulan, içerisinde müçtehitlerin görüşlerinin derlenmiş olduğu Muhtar, Kuduri, Hidâye, Kenzü'd-Dekâik, Vikâye gibi eserler kanun ihtiyacını da karşılıyordu. Bu eserlere göre daha sistemli ve kanun anlayışına yakın biçimde kaleme alınmış olan Molla Hüsrev'in Gurer adlı eseri ve bu eserin şerhi Dürer, Fatih Sultan Mehmet döneminden Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar mahkemelerde kullanılmıştır. Kanuni döneminden itibaren ise İbrahim Halebî tarafından kaleme alınan Mülteka'l-Ebhur adlı eser, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye yürürlüğe girene kadar kullanılmıştır.⁸⁵ Osmanlı'da fıkhi kaynaklarda doğrudan düzenlenmemiş olan alanlarda devlet başkanı tarafından kanunnameler de hazırlanmıştır. Bu kanunnameler örfî hukuk kapsamında kanun ihtiyacını karşılamıştır.⁸⁶ Şeyhülislâm kamu yararına uygun olan şer'î hukuktaki içtihatlar arasından seçerek doğrudan padişaha sunma yoluna gitmiştir. Maruzat olarak adlandırılan bu usul ile fetvalar modern hukuktaki içtihadı birleştirme kararları gibi bağlayıcılık arz etmiştir.⁸⁷ Maruzatlar yoluyla resmi mezhep olan Hanefî mezhebindeki kuvvetli görüşün terk edilerek azınlık görüşünün veya başka bir mezhebin görüşünün, padişahın onayıyla bağlayıcı hale gelmesi sağlanmıştır.⁸⁸

⁸³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 60; Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye," İÇ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 365, 366; Aydın, "Anayasa," 159; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 84.

⁸⁴ Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 83-85.

⁸⁵ Avcı, *Hukuk Tarihi*, 131; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 85; Koçak, "Mecelle'ye Yapılan Eleştiriler," 30.

⁸⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 60, 69; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 236; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 95, 96.

⁸⁷ Ahmet Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ebüssüüd Efendi," İÇ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 441; Aydın, "Kanun Hukuku," 15; Avcı, *Hukuk Tarihi*, 235.

⁸⁸ Ahmet Akgündüz, "Ma'rûzât," İÇ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 73; Aydın, "Kanun Hukuku," 15; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 116.

III. BİR YASAMA FAALİYETİ OLARAK MECELLE

Tanzimat'tan sonraki süreçte yeni mahkemelerin kurulması, Batılı devletlerin baskısı ve bu devletlerden etkilenme, zamanın ilerlemesi ile yeni gelişmelerin meydana gelmesi, Hanefi mezhebi içerisinde farklı görüşlerin çokluğu ve hakimlerin ilmi açıdan yetersizliği gibi nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti'nde yeni bir yasama faaliyetine girişilmiştir.⁸⁹ Bu doğrultuda 1868-1876 yılları arasında meydana getirilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, başta Mültekâ olmak üzere Hanefî mezhebi görüşleri doğrultusunda telif edilmiş olan fıkıh kitapları, bunların şerhleri, haşiyeleri ve fetva kitapları kaynak alınarak oluşturulmuştur.⁹⁰ Dolayısıyla Mecelle gelenekten kopuk, tamamen yeni bir yasama faaliyeti olarak ortaya çıkmamış, daha önceki dönemlerde kanun ihtiyacını karşılayan eserlerin yeni bir formu olarak meydana gelmiştir. Bu yeni form fıkıh literatürü içerisinde alışılmamış bir şekil olmakla birlikte, batıdan iktibas edilmiş de değildir. Bununla birlikte bir kodifikasyon olarak nitelendirilmektedir.⁹¹ Bu yeni form, Müslüman hukukçuların üretmiş oldukları nev-i şahsına münhasır bir eserdir.

Mecelle derlenirken fikhun kaynak ve yöntemlerinden yararlanılarak doğrudan nasların kanun metni biçiminde düzenlenmesi yoluna gidilmiş, daha önceki içtihatlar arasından tercihte bulunulmuş, Hanefi mezhebine bağlı kalarak daha önce yapılmış olan tercihlere ve verilmiş olan fetvalara önem verilmiştir.⁹² Örneğin Mecelle'nin 2. maddesinde "*Bir işten maksat ne isi hüküm ona göredir.*" düzenlemesi yer almaktadır. Bu düzenleme doğrudan "*Ameller niyetlere*

---

⁸⁹ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 13-15; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, no. 29 (2011): 94-96; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 330-338; Koçak, "Mecelle'ye Yapılan Eleştiriler," 31, 32. Yasin Yılmaz, *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi* (İstanbul: Bir Yayınları, 2018), 190-192.

⁹⁰ Mecelle maddelerinin fıkıh eserlerindeki kaynaklarını görmek için bkz. Mesud Efendi, *Mir'at-ı Mecelle* (İstanbul: Matbâat-ı Osmaniye, 1302).

⁹¹ Nuran Koyuncu, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Hukuki Değeri, Yürürlüğü ve Uygulanması ile İlgili Bazı Değerlendirmeler," *İç. Mecelle Üzerine Etütler I*, ed. Ahmet Akman ve Mustafa Ünal (Ankara: Adalet Yayınevi, 2020), 42.

⁹² Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 314.

göredir...”⁹³ hadisininden alınmıştır. Mecelle’nin 94. maddesinde “*Hayvanâtın kendiliğinden olarak cinayet ve mazarratı hederdir.*” düzenlemesi bulunmaktadır. Bu düzenleme doğrudan kâide ile aynı ifadelerden oluşan bir hadisten alınmıştır.⁹⁴ Özellikle külli kâideler içerisinde doğrudan naslardan veya naslardan hareketle oluşturulan düzenlemelerin bulunduğu görülmektedir. Mezhep görüşleri içerisinde tercihte bulunurken İmam Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed eş-Şeybanî’nin görüşlerine önem verilmiş, bu görüşler içerisinde kavli-i racih olan (tercih edilen) görüşün seçilmesine gayret gösterilmiştir. Bu tercihler ve fetvalar noktasında mezhebin hakim görüşüne sıkı şekilde bağlı kalınmıştır.⁹⁵ Değişen sosyal ve ekonomik şartlar doğrultusunda bazı yeni ihtiyaçlara cevap verilememesi gibi nedenlerden ötürü Ahmed Cevdet Paşa, mezhep içerisinde azınlık görüşe göre de düzenlemeler yapmak istemiştir. Ancak bu çabası onun görevden alınmasına neden olmuştur. Örneğin, Mecelle’nin Kitabı’l-Havale kısmında yer alan 692. maddesinde İmam Züfer’in görüşü doğrultusunda bir düzenleme yapılmasına, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi karşı çıkmış ve Ahmet Cevdet Paşa’nın görevden alınmasında bu durum da etkili olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa’nın görevden alınmasının ardından yeniden incelenen bu madde aynı şekilde bırakılmış ve sonraki süreçte Ahmet Cevdet Paşa yeniden görevlendirilmiştir.⁹⁶ Bununla birlikte ilerleyen süreçte 1916, 1923 ve 1924 yıllarında farklı tadil komisyonları oluşturularak mezhep içerisinde azınlıkta kalan görüşler, diğer mezheplerin görüşleri ve fıkha aykırı olmadığı müddetçe farklı hukuk sistemlerinin düzenlemelerinden yararlanılarak 251 maddelik bir

⁹³ Buhârî, “Bed’u’l-Vahy,” 1; Müslim, “İmâre,” 155; Ebû Dâvûd, “Talak,” 11; Tirmizî, “Fedâilu’l-Cihad,” 16 (1647); Ebû ‘Abdirrahmân Aḥmed b. Şu‘ayb b. ‘Alî el-Ḥorâsânî en-Nesâî, *Sünenü’n Nesâî*, çev. A. Muhtar Büyükçınar vd. (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), “Tahare,” 60; Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sunen*, ed. Muḥammed Fu’âd ‘Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî’l-‘Arabiyye, t.y.), “Zühd,” 26.

⁹⁴ Buhârî, “Zekât,” 66; Müslim, “Hudud,” 45, 46; Ebû Dâvûd, “Diyât,” 27; Tirmizî, “Zekât,” 16 (642), “Ahkâm,” 37 (1377); Nesâî, “Zekât,” 28; İbn Mâce, “Diyât,” 27.

⁹⁵ Mecelle maddelerinin kaynakları hakkında bilgi için bkz. Mesud Efendi, *Mir’at-ı Mecelle*.

⁹⁶ Osman Kaşıkçı, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997), 110-13; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 348; Mustafa Ünal, “Mecelle ve Külli Kaideler Üzerine Bir İcmal,” İç. Ömer Hilmi Efendi’nin Külli Kaideler Şerhi Mir’atü’l-Mecelle, ed. Mustafa Ünal ve Abdussamed Atasoy (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022), 26.

taslak oluşturulmuştur.⁹⁷ Tadil komisyonlarında Hanefi mezhebinin yanında diğer mezhep görüşlerinden de yararlanılması ile yasama faaliyetleri esnasında telfikin⁹⁸ kabul edildiği anlaşılmaktadır. Tadil komisyonlarında oluşturulan bu taslak, dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esad Bozkurt tarafından, komisyonların çalışmalarının durdurulması ve İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesine başlanması nedeniyle yürürlüğe girmemiştir.⁹⁹

Mecelle, kaynaklarından da anlaşılacağı üzere tamamen fıkıh mükteşebatından yararlanılarak, Hanefî mezhebi doğrultusunda oluşturulmuştur.¹⁰⁰ Mecelle hazırlanırken ilmiye sınıfından bir cemiyet oluşturulmuştur. Cemiyet başkanı olarak Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nazırı olan Ahmet Cevdet Paşa görevlendirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa birçok yönü itibari ile ön plana çıkan birisi olmakla birlikte özellikle hukukçuluğu açısından dönemin en önde gelen şahsiyetlerinden olmuştur.¹⁰¹ Mecelle komisyonundan önce 1847 tarihli Tapu Nizamnamesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den önce bir medeni kanun

⁹⁷ Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 234; Kaşıkçı, *Mecelle*, 341, 383; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 355-357.

⁹⁸ Telfik için bkz. Eyyüp Said Kaya, "Telfik," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 401, 402; Sayit Tahirov, "İslam Hukukunda Telfik, Çeşitleri ve Hükümü," *Yeni Türkiye (Dergi)* 98, no. 23 (2017): 474, 475;; Emrah Demirtaş ve İbrahim Sizgen, "İslam Hukukunda Telfik Nazariyesi," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, no. 1 (2018): 542, 543, 545-47; Yasemin Korucu, "İslam Hukukunda Telfik," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 45, 46; Ethem Demir, *İslam Hukukunda Taklid ve Telfik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 78, 79.

⁹⁹ Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," 234; Ahmet Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017), 32; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 317; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 358; Ünal, "Mecelle," 33.

¹⁰⁰ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 14-17; Karadâvi, *İslâm Hukukuna Giriş*, 350; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayıncılık 296 (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 2/20; Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," 233; Akgündüz, *Karşılaştırmalı*, 25.

¹⁰¹ Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 7-9; Şahban Yıldırım, "Ahmet Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895)," *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, no. 1 (2016): 119, 120; Ekrem Buğra Ekinci ve Ahmet Şimşirgil, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), 32-40.

olarak hazırlanması düşünülen Metn-i Metin, 1274 tarihli Ceza Kanunu ve 1274 tarihli Arazi Kanunnamesi gibi önemli yasama faaliyetlerinde görev almıştır.¹⁰² Ahmet Cevdet Paşa'nın mezar taşındaki beyitlerde "Asrımızın İbn-i Kemal'i"¹⁰³ idi" yazılarak¹⁰⁴ kendisinin çok yönlülüğüne ve özellikle fakihliğine vurgu yapılmıştır. Cemiyetin ilk teşekkülünde her biri önemli fakihlerden olan Filibeli Halil Efendi¹⁰⁵, Seyfeddin İsmail Efendi¹⁰⁶, Seyid Ahmet Hulûsi Efendi¹⁰⁷, Ahmet Hilmi Efendi¹⁰⁸, Bağdatlı Muhammet Emin Efendi¹⁰⁹ ve İbn Âbidinzâde Alâeddin Efendi¹¹⁰ görev almıştır. Sonrasında bu cemiyette görevi sonlanan üyeler olduğu gibi farklı üyelerin görevlendirildiği de olmuştur. Bu görevlendirilen üyeler Gerdankıran

¹⁰² Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 45-50; Yıldırım, "Ahmet Cevdet Paşa," 124-32.

¹⁰³ İbn Kemal hakkında bkz. Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 238-40; Şükrü Özen, "Kemalpaşazâde (Fikhî Görüşleri)," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 240-42; İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde (Kelâma Dair Görüşleri)," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 242-44; M. A. Yekta Saraç, "Kemalpaşazâde (Edebî Şahsiyeti)," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 244, 245; İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde (Eserleri)," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 245-47.

¹⁰⁴ Ekinci ve Şimşirgil, *Mecelle*, 31.

¹⁰⁵ Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, ed. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2/576; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 160; Ferhat Koca, "Halil Fevzi Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 313.

¹⁰⁶ Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 5/1499; Tahsin Özcan, "Seyfeddin İsmâil Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 32, 33; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 161.

¹⁰⁷ Bkz. Hulusi Yavuz, "Ahmed Hulûsi Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 90; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 161, 162.

¹⁰⁸ Hulusi Yavuz, "Ahmed Hilmi Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 89, 90.

¹⁰⁹ Bkz. Hulusi Yavuz, "Bağdatlı Muhammed Emin Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 449; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 162, 163.

¹¹⁰ Bkz. Ahmet Özel, "İbn Âbidinzâde," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 293, 294; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 163.

Ömer Hulûsi Efendi¹¹¹, Kara Halil Efendi¹¹², İsa Ruhi Efendi¹¹³, Yunus Vehbi Efendi¹¹⁴, Abdüllâtif Şükrü Efendi¹¹⁵, Ahmet Halît Efendi¹¹⁶, Karînâbatlı Ömer Hilmi Efendi¹¹⁷ ve Abdüssettar Efendi¹¹⁸'dir. Sonradan görevlendirilen üyelerin de üst düzeyde fıkıh bilmelerine dikkat edilmiştir. Örneğin sonradan görevlendirilen üyelerden olan Ömer Hilmi Efendi hakkında Ahmet Cevdet Paşa, "Asrımızın İmam-ı Azâm'ı" ifadesini kullanmış ve onun Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından imzalanan hal fetvasına henüz genç yaşta direnmesini hayranlıkla ifade etmiştir.¹¹⁹ Ömer Hilmi Efendi İbn Nüceym ve İbn Âbidin gibi önde gelen fakihlerle birlikte anılır hale gelmiştir.¹²⁰ Bu durum, onun fıkıh ilminde ne kadar yetkin olduğunu göstermektedir. Mecelle komisyonunda Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte toplam on dört fakih, üye olarak görev almıştır.¹²¹ Özetle, Mecelle-i

¹¹¹ Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1321; Tahsin Özcan, "Ömer Hulûsi Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 71; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 163.

¹¹² Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2/577; Mehmet İpşirli, "Kara Halil Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 361, 362; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 164.

¹¹³ Bkz. Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 164.

¹¹⁴ Bkz. Tahsin Özcan, "Yûnus Vehbi Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 612, 613.

¹¹⁵ Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 164.

¹¹⁶ Bkz. Hulusi Yavuz, "Ahmed Hâlid Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 71, 72; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 164, 165.

¹¹⁷ Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1321; Tahsin Özcan, "Ömer Hilmi Efendi," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 70, 71; Abdussamed Atasoy, "Geçen Asrın İmâm-ı Âzam'ı Ömer Hilmi Efendi'nin Terceme-i Hâli," İç. *Ömer Hilmi Efendi'nin Külli Kaideler Şerhi Mir'atü'l-Mecelle*, ed. Mustafa Ünal ve Abdussamed Atasoy (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022), 13-24.

¹¹⁸ Hulusi Yavuz, "Abdüssettar Efendi, Kırımlı," İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 304; Erdoğan Sarıtepe, "Kırımlı Abdüssettar Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Medhal-ı Fıkıh Adlı Risalesi," *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, no. 1 (2011): 115-17; Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 166.

¹¹⁹ Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 9, 10; Atasoy, "Ömer Hilmi Efendi," 14, 15.

¹²⁰ Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 7, 8; Atasoy, "Ömer Hilmi Efendi," 16.

¹²¹ Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, 160-66; Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," 232; Hacı Reşit Paşa, *Ruhu'l-Mecelle* (İstanbul: Dârü'l Hilafet-i'l Âliye, 1326), 1/27; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 349, 350.

Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti'nin üyeleri seçilirken bu kanun metnini ortaya çıkarabilecek fıkhi yeterliliğe sahip kişiler görevlendirilmiş, fıkıh bilgisi olmayan bir kimse veya devlet organı yasama işlemi ile görevlendirilmemiştir. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa, ikisi de İstanbul'da teşekkül eden meselecilerle genel kurallara ulaşan Corpus Iuris Civilis¹²² ile Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin farklarını ifade ederken Corpus Iuris Civilis'in derin bir hukuki bilgiye sahip olan hukukçuların değil yasama işleri ile ilgilenen bürokratların bulunduğu bir heyet tarafından oluşturulduğunu, Mecelle'nin ise "*vaz'ı ilahi olan Şeriat-ı Garra'dan*" alınarak fakihlerin marifetleri ile ortaya çıkarıldığını ifade etmiştir.¹²³

Mecelle'nin hazırlanması ile görevlendirilmiş olan komisyon mezhep içerisinde içtihat yapma, mevcut içtihatlar arasında tercihte bulunma gibi yasama faaliyetlerini yerine getirmiştir. Devlet başkanının doğrudan içtihatla veya tercihte bulunması söz konusu değildir. Mecelle hazırlanırken devlet başkanına tanınan yasama yetkisi şekli bir nitelik arz etmiştir. Gerçek anlamda yasama faaliyetini fakihler yerine getirmiştir. Devlet başkanı kendisine sunulan kanun metnini tasdik etmiştir. Bu tasdik ile birlikte ülü'l-emre itaat edilmesinin gerekliliği söz konusu olmuş ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Osmanlı'da bağlayıcı hale gelmiştir.¹²⁴ Mecelle'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte hakimlerin Hanefî mezhebi içerisinde farklı bir görüşle hüküm vermesi, başka bir mezhebin hükmüyle hükmetmesi yahut farklı bir içtihatla bulunmasının yolu kapanmıştır.¹²⁵

Osmanlı Devleti'nde bağlayıcı hale gelen Mecelle çok geniş bir coğrafi alanda uygulanmıştır. Tamamen Hanefî mezhebi dışında kalan Arap Yarımadası ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığı artıracığından ötürü Hidiv İsmail Paşa'nın uygulamaya koydurmadığı Mısır hariç bütün Osmanlı Ülkesinde, Mecelle uygulanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile bu kanunun yürürlükte kalma tarihi ülkeler açısından farklılık göstermiştir. Türkiye'de 1926'daki Medeni Kanunun kabulüne kadar yürürlükte kalan Mecelle, Lübnan'da 1934, Suriye'de

---

¹²² Koyuncu, "Değerlendirmeler," 43.

¹²³ Mardin, Ahmet Cevdet Paşa, 65.

¹²⁴ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/18; Akgündüz, *Karşılaştırmalı*, 30; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 117.

¹²⁵ Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," 233.

mülkiyet hukukuna ilişkin kısımlar dışındakiler 1949, Irak'ta 1951, Ürdün'de 1977 ve Kuveyt'te 1984 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.¹²⁶ Irak ve Ürdün medeni kanunları yalnızca Mecelle ile çelişen hükümleri ilga etmiştir.¹²⁷ Dolayısıyla aslında bu iki ülkede Mecelle'nin tamamen yürürlükten kalkmasından bahsedilemeyecektir. Yargıçlar medeni kanunları ile çelişmediği müddetçe Mecelle düzenlemeleri doğrultusunda hüküm vermeye devam edeceklerdir.¹²⁸ Hanefî mezhebinin uygulandığı Afganistan'da ise Mecelle bir kaynak olarak kullanılmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Fıkha göre aslî anlamda yasa koyucu Allah Teâlâ ve Resulullah (s.a.v.)'dir. Kitap ve Sünnet'e uygun olmak şartıyla yasama faaliyetinde bulunabilecek olan diğer iki sınıfı ise müçtehitler ile devlet başkanı oluşturmaktadır. Bu iki sınıfın yasama yetkisi bağlı yetki niteliğindedir.

Kitap ve Sünnet hükümleri yasamanın temelini oluşturmaktadır. Kitap ve Sünnet hükümleri ile doğrudan düzenlenmiş bir alanda farklı bir yasama faaliyetinin yapılması mümkün değildir. Bu alana dair ancak tedvin faaliyeti yapılabilir. Kitap ve Sünnet ile doğrudan düzenlenmemiş olan alanlarda ise müçtehitler içtihatla bulunabilirler. Yahut devlet başkanı düzenleme yapabilir. Ancak devlet başkanının içtihatla bulunabilmesi için onun da müçtehit olması gerekir. Dolayısıyla ister devlet başkanı, isterse de halk tarafından seçilmiş yüzlerce kişiden oluşan parlamento olsun içtihat melekelerini haiz olmayan hiçbir organ yasama faaliyetinde bulunamayacaktır. Devlet başkanının müçtehit olmadığı durumlarda, müçtehitlerin hazırlamış oldukları düzenlemeleri onaylaması gibi farklı yöntemler kullanılmıştır. Bir içtihat üzerinde icmâ oluşması

---

¹²⁶ Aydın, 234; Akgündüz, *Karşılaştırmalı*, 32; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/36; Gayretli, *Kanunlaştırma Çalışmaları*, 358, 359; Abdulazim İbrahim, "Mecelle'nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri," *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2017): 11-15; Ünal, "Mecelle," 32.

¹²⁷ Ürdün Medeni Kanunu, erişim tarihi Ekim 12, 2024, m. 14. <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ar/jo/jo019ar.pdf>; Irak Medeni Kanunu, erişim tarihi Ekim 12, 2024, m. 1381. <https://iraql.d.e-sjc-services.iq/LoadArticle.aspx?SC=121120075347800>.

¹²⁸ İbrahim, "Mecelle'nin Tesiri," 11-14.

durumunda, ilgili içtihat Kitap ve Sünnet hükümleri gibi bağlayıcı bir hal alacaktır.

Fıkıh, içtihatlar ile gelişmiştir. Devlet başkanlarının bu içtihatları bir araya toplayarak hukukta bütünlüğü ve yeknesaklığı sağlama girişimleri Abbasiler devrinden itibaren görülmüştür. Devlet başkanının içtihatlar ile gelişen bu alana müdahalesi, bir mezhep doğrultusunda kadıların atanması ile başlamıştır. İlerleyen süreçte bazı içtihatların, devlet başkanı tarafından onaylanması yoluna gidilmiştir. Gelişen süreçte müçtehit niteliğini haiz kadıların da kalmamasıyla özel hukuk alanında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hazırlanmıştır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de yer alan düzenlemeler doğrudan naslardan alınan kaideler ve müçtehitlerin içtihatları ile oluşmuştur. Bu içtihatlar tamamen fakihlerce oluşturulan Mecelle Cemiyeti tarafından tedvin edilmiştir. Bu tedvin esnasında özellikle mezhep içi içtihat yöntemlerine başvurulmuştur. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin teşekkülünde fakih olmayan herhangi bir üyeye görev verilmemiştir. Devlet başkanı müçtehit olmadığı için kanunu doğrudan oluşturmamıştır. Ancak bu kanunun uygulanmasının zorunlu kılınması bakımından devlet başkanına ilgili düzenleme sunulmuş ve onun tasdiki alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alıp almadığını belirtmemiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar etik kurul onayının gerekip gerekmediğini belirtmemiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author has not specified whether financial support was received for this study.

Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest.

Ethics Committee Approval: The author has not specified whether ethics committee approval was required.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.
- Akgündüz, Ahmet. "Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:441-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Akgündüz, Ahmet. "Hâkim." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:182-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Akgündüz, Ahmet. "Ma'rûzât." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28:72-73. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Akman, Ahmet. "İstishâb (Serahsi Özelinde Usûl-Füru' Karşılaştırması)." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018): 105-24.
- Akyel, Remzi. "İslam Hukukunda Yasama Yoluyla Hakikat Dayatmasının İmkanı Meselesi." *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 17 (2023): 279-303.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:432-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. "Kıyas (Fıkıh)." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:529-39. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Apaydın, H. Yunus. "Nas." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:391-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Apaydın, H. Yunus. "Sahâbî Kavli." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35:500-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Atar, Yavuz. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.
- Atasoy, Abdussamed. "Geçen Asrın İmâm-ı Âzam'ı Ömer Hilmi Efendi'nin Terceme-i Hâli." İç. *Ömer Hilmi Efendi'nin Külli Kaideler Şerhi Mir'atü'l-Mecelle*, ed. Mustafa Ünal ve Abdussamed Atasoy, 13-24. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.

- Avcı, Mustafa, Mehmet Aykanat, ve İbrahim Ülker. *Hukuk Başlangıcı ve Metodolojisi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.
- Aydın, M. Âkif. "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim." *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1 (2006): 11-21.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Anayasa." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:153-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28:231-35. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:339-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. "İstishâb." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:376-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Başoğlu, Tuncay. "Tahrîc." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:420-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bedir, Murteza. "Sünnet." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:150-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi u's-şâhîh*. Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde (Eserleri)." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:245-47. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde (Kelâma Dair Görüşleri)." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:242-44. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demir, Ethem. "İslam Hukukunda Taklid ve Telfik." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2014.
- Demirtaş, Emrah ve İbrahim Sizgen. "İslam Hukukunda Telfik Nazariyyesi." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, no. 1 (2018): 535-67.
- Dokgöz, Derviş. *İslam Hukukunda Ulü'l-Emrin Yetki ve Tasarrufları*. Malatya: İksad Yayınları, 2022.

- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:417-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Örf." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:87-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Sedd-i Zerâi'." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:277-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Şer'u Men Kablenâ." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sunen*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-Fıkh*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
- Ekinci, Ekrem Buğra ve Ahmet Şimşirgil. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2008.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkh İlmine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Eren, Abdurrahman. *Anayasa Hukuku Dersleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.
- Gayretli, Mehmet. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kanunlaştırma Çalışmaları*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2015.
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Yayınları, 2018.
- Gür, Refik. *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993.
- Hacı Reşit Paşa. *Ruhu'l-Mecelle*. İstanbul: Dâru'l Hilafet-i'l Âliye, 1326.
- Hallaf, Abdulvahhâb. *İlk Dönem İslâm Hukuku Yasama, Yargı ve Yürütme*. Çeviren Abdülhadi Timurtaş. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Hallaq, Wael B. *İslâm Hukukuna Giriş*. Çeviren Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Anayasa Hukuku*. Ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Çeviren Muhammed Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Irak Medeni Kanunu*, Erişim Tarihi, Ekim 12, 2024. <https://iraqlid.e-sjc-services.iq/LoadArticle.aspx?SC=121120075347800>.

- İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Yezîd. *Sunen*. Ed. Muḥammed Fu’âd ‘Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İḥyâi Kütübî'l-‘Arabiyye, t.y.
- İbn ‘Âbidîn, Muḥammed Emîn b. ‘Omer b. ‘Abdil‘azîz el-Ḥuseynî ed-Dîmeşkî. *Reddu'l-muḥtâr ulâ'd-Durri'l-muḥtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1412/1992.
- İbrahim, Abdulazim. "Mecelle'nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri." *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2017): 8-18.
- İnalçık, Halil. "Kanun (Malî Yönetim ve Kamu Yönetimi)." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:324-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İpşirli, Mehmet. "Kara Halil Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:361-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Muvatta'." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:416-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Karadâvi, Yusuf. *İslâm Hukukuna Giriş*. Çeviren Yunus Araz. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.
- Karahasanoğlu, Cihan Osmanağaoğlu. "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29 (2011): 93-124.
- Karaman, Hayreddin. "Âdet." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:369-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karaman, Hayreddin. "Fakih." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:126-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usûlü: (İslâm hukûkunun kaynakları, metodu ve felsefesi)*. İstanbul: Ensar, 2013.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İz Yayıncılık 296. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Kaşıkçı, Osman. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997.
- Kaya, Eyyüp Said. "Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl." Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2001.

- Kaya, Eyyüp Said. "Telfik." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40:401-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kelebek, Mustafa. "İslam Hukukunda İstishâb Delili ve Uygulamadaki Yeri." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999): 401-38.
- Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü't-Tahrîc." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:470. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü't-Tercîh." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koca, Ferhat. "el-Fetâva't-Tatarhâniyye." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:446-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koca, Ferhat. "Halil Fevzi Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:313. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Koçak, Zeki. "Hukuk Tekniği Açısından Mecelle'ye Yapılan Eleştiriler ve Değerlendirilmesi." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, no. 2 (2015): 27-48.
- Korucu, Yasemin. "İslam Hukukunda Telfik." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Koyuncu, Nuran. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Hukuki Değeri, Yürürlüğü ve Uygulanması ile İlgili Bazı Değerlendirmeler." İç. *Mecelle Üzerine Etütler I*, ed. Ahmet Akman ve Mustafa Ünal Ankara: Adalet Yayınevi, 2020.
- Köse, Saffet. "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 7 (2006): 13-50.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Köse, Saffet. "İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri." *İLAM Araştırma Dergisi* 1, no. 2 (1996): 7-52.
- Mardin, Ebul'ula. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Mesud Efendi. *Mir'at-ı Mecelle*. İstanbul: Matbâat-ı Osmaniye, 1302.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Şuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs_i'l-'Arabî, 1374/1955.

- Nebhan, Muhammed Faruk. *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*. Çeviren Servet Armağan. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Aḥmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Ḥorâsânî. *Sünenü'n Nesâî*. Çeviren A. Muhtar Büyükcınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman, ve Yaşar Erol. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Özcan, Tahsin. "Ömer Hilmi Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Tahsin. "Ömer Hulûsi Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:71. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Tahsin. "Seyfeddin İsmâil Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37:32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özcan, Tahsin. "Yûnus Vehbi Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43:612-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özel, Ahmet. "el-Âlemgîriyye." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:365-66. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özel, Ahmet. "İbn Âbidînzâde." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19:293-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "İstislâh." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:383-88. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özen, Şükrü. "Kemalpaşazâde (Fıkhî Görüşleri)." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:240-42. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özer, Hasan. "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri." *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009): 353-74.
- Said Halim Paşa. *İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1987.
- Saraç, M. A. Yekta. "Kemalpaşazâde (Edebî Şahsiyeti)." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:244-45. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sargın, İzzet. "İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2001.
- Sarıtepe, Erdoğan. "Kırımlı Abdüsettar Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Medhal-ı Fıkıh Adlı Risalesi." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, no. 1 (2011): 113-31.

- Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. Çeviren Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-eimme. *Uşûlu s-Seraḥsî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1973.
- Sümer, Haluk Hadi. *Hukuka Giriş Kavramlar & Kurumlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. Ed. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şâban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. Çeviren İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Şâfiî, Ebû 'Abdullah Muḥammed b. İdrîs. *er-Riṣâle*. Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladüh, 1938.
- Şahin, Osman. "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerâyî' ve Uygulaması." *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006): 209-43.
- Tahirov, Sayit. "İslam Hukukunda Telfik, Çeşitleri ve Hükümü." *Yeni Türkiye (Dergi)* 98, no. 23 (2017): 469-86.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ. *Sunen*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:238-40. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Türcan, Talip. *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Türcan, Talip. "İslâm Hukukunda Yasamanın Yargı Yoluyla Denetlenmesi." *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3, (Prof. Dr. Hayreddin Karaman'a Armağan) (2004): 143-54.
- Türcan, Talip. "Şûra." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:230-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uğur, Seyit Mehmet. "Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü." İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Ünal, Mustafa. "Mecelle ve Külli Kaideler Üzerine Bir İcmal." İç. *Ömer Hilmi Efendi'nin Külli Kaideler Şerhi Mir'atü'l-Mecelle*, Ed. Mustafa Ünal ve Abdussamed Atasoy. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.

- Ürdün Medeni Kanunu, Erişim Tarihi, Ekim 12, 2024.
<https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ar/jo/jo019ar.pdf>.
- Vural, Muammer. "Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2015): 339-63. <https://doi.org/10.29288/ilted.308485>.
- Vural, Muammer. "Yasama Kavramı ve Yetkisi Açısından Pozitif Hukuk ile İslâm Hukuku Arasında Bir Mukayese." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011): 177-200.
- Yaman, Ahmet, ve Halit Çalış. *İslam Hukuku*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.
- Yavuz, Hulusi. "Abdüssettâr Efendi, Kırımlı." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:304. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yavuz, Hulusi. "Ahmed Hâlid Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:71-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Hulusi. "Ahmed Hilmi Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Hulusi. "Ahmed Hulûsi Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:90. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Hulusi. "Bağdatlı Muhammed Emin Efendi." İç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4:449. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yıldırım, Şahban. "Ahmet Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895)." *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, no. 1 (2016): 117-41.
- Yılmaz, İbrahim. *İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Yasin. *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi*. İstanbul: Bir Yayınları, 2018.
- Zuhaylî, Vehbe. *Fıkıh Usûlü*. Çeviren Ahmet Efe. İstanbul: Risale Yayınevi, 2018.